

Politieke interventie van militairen in historisch perspectief

Chris Lorenz

Conclusies

Confrontaties tussen theorieën en concreet onderzoek zijn in de sociale wetenschappen zelden pijnloze affaires. Dat Finer's theorie zonder kleerscheuren de keiharde en meedogenloze historische feiten zou passeren lag dan ook niet voor de hand. Deze zijn in de cases individueel al onder de loupe genomen en het is niet mijn bedoeling dat hier nog eens dunnetjes over te doen. Ik zal daarentegen in deze conclusie proberen na te gaan wat Finer's theorie ondanks deze verzameling scheuren en scheurtjes nog om het lijf heeft en bekijken of het bij de schade om oppervlakkige rafeltjes of structurele "weeffouten" gaat.

I De sociale achtergrond van "het" leger

Finer's these dat de sociale achtergrond van militairen in het algemeen niet voldoende houvast biedt om hun politieke opstelling te verklaren vanwege hun secundaire politieke socialisatie werd in alle cases - hoewel in verschillende mate - juist bevonden. Alle auteurs stuiten op de *heterogene sociale afkomst* van de militairen, waarbij de zeer hoge mate van "zelfreproductie" van het officiersmilieu als enige constante in het oog sprong (Weimar-Duitsland, Spanje, Franse IVe Republiek). Een directe relatie tussen sociale achtergrond en politiek optreden was alleen in het Franse leger ten tijde van de Revolutie aanwijsbaar, hoewel ook daar een niet onaanzienlijk deel van het adellijke officierscorps de kant van de Revolutie koos. Deze relatie werd in een mindere directe mate in het Weimar-leger aangetroffen. Voor het Spaanse leger werd verder opgemerkt dat de hogere sociale

klassen zeker niet "ondervertegenwoordigd" waren, een conclusie die vermoedelijk ook voor de overige cases geldt. Naast de heterogene sociale herkomst van militairen werd door alle auteurs de *heterogeniteit van "het" leger zelf* geconstateerd. Niet alleen blijkt de simplificatie van "het" leger, die Finer en soortgelijke literatuur over civiel-militaire relaties doortrekt, in het licht van de cases ontoelaatbaar, maar hetzelfde geldt ten aanzien van het onderscheid tussen "de" manschappen en "het" officierscorps. Een nadere differentiatie binnen deze onderdelen blijkt zonder meer noodzakelijk, omdat de "dispositie tot interventie" per onderdeel blijkt te verschillen: in het geval van Spanje en van de Franse IVe Republiek sprong in dit verband de bijzonder actieve rol van de beroepsmilitairen in het oog (1).

II Ideologie

Finer's these dat de dispositie tot interventie van militairen afhankelijk is van hun "motives" en hun "mood" verdient in het licht van de cases ook enig commentaar. Zijn verwerping van Huntingtons stelling dat de professionalisering van militairen hun politieke houding "neutraliseert" blijkt op basis van deze cases volledig juist te zijn. In geen enkel geval kon enig verband tussen professionalisering en politieke neutraliteit ontdekt worden; in de Franse IVe Republiek en Weimar-Duitsland was veel eerder sprake van een omgekeerd verband. Deze bevindingen pleiten samen met de constatering dat ook in Spanje juist de harde beroepsmilitairen politiek intervenieerden voor een omkering van de Huntington-these. Gezien de evident ondeugdelijke historische basis heeft de neutraliteitsthese vermoedelijk hoofdzakelijk een ideologische waarde (2). Een onbewust restant van de Huntington these is echter ook bij Finer zelf terug te vinden in zijn neiging om het leger als een van de (partij-)politiek afgesloten orgaan te beschouwen: in het geval van Spanje en Duitsland bleek dit onjuist te zijn (in Duitsland betreft het immers alleen afsluiting van *linkse* partijpolitiek).

Finer's classificatie van motieven tot interventie

werd in het algemeen als nuttig ervaren, hoewel het ontheoretische "check-list" karakter door Reitsma/Benschop, Hessen Bloemen als zwakte werd gezien. Zij delen op dit punt de kritiek van bepaalde marxistische historici op de sociologie (3). Een nadere differentiëring van deze motieven voor de verschillende legeronderdelen, die door Reitsma/Benschop en Hess gesuggereerd werd, zou dus alleen een gedeeltelijk soelaas bieden, want daarmee zou met name de onduidelijke relatie tussen "corporatief eigenbelang" en "klassebelang" waar Bloemen zich aan stootte, onopgehelderd blijven.

Minder problemen rezen er bij Finer's onder "mood" te vatten legerideologie. De in de cases onderzochte legers bleken vrijwel allen een meer of minder uitgewerkte nationalistische ideologie te hebben, waarin het door Finer aangegeven onderscheid gemaakt werd tussen de "wettige regering" en de "ware natie". De "ware natie" en het "nationale belang" bleken in Weimar-Duitsland, de Franse IVe Republiek en in Spanje in conflictsituaties tussen politici en militairen samen te vallen met het (beroeps)leger en haar groepsbelang.

In de IVe Republiek kwam expliciet en in de Weimar-republiek impliciet het anti-communistische karakter van de legerideologie naar voren: in beide gevallen werd het nationalisme door "rechts" gemonopoliseerd. In het geval van Spanje lag dit minder duidelijk. Ook op ideologisch niveau is van de veel geroemde "neutraliteit" van het leger dus bij nadere inspectie vaak niet veel te merken (4).

De affiniteit tussen legerideologieën en "rechtse" politieke ideologieën in kapitalistische staten (= rijpe politieke culturen) is verschillende militaire sociologen dan ook niet ontgaan. Van Doorn bijvoorbeeld verwijst in het voetspoor van het door Huntington geconstateerde "conservatieve realisme" en het door Janowitz geconstateerde "conservatisme" naar "het conservatieve syndroom" van "de" militairen. Deze "filosofische houding" van "de" militairen is volgens hen belangrijker dan hun partij-politieke voorkeur. Het feit dat "some ideologies, especially those of a right-wing character, attract the attention and support of the

career-soldiers" blijft verder echter onverklaard. Ondanks Van Doorns waarschuwing dat het gevaarlijk is om van "persoons-variabelen" naar "systeem-variabelen" over te springen, blijven we op dit punt bij hem gezien de afwezigheid van een maatschappij-analyse - toch het relevante "systeem" bij uitstek - tot op grote hoogte met de "persoons-verklaring" zitten (5).

III Politieke cultuur: criteria van indeling

Hoewel Finer's indeling van de verschillende landen op basis van zijn eigen criteria door niemand fundamenteel werd aangevochten, stootte de theorie hier op de meest serieuze problemen. Deze hingen in de eerste plaats samen met het legitimiteitsbegrip en de daaraan verbonden criteria voor de inschaling van politieke culturen, "consensus" en "organisatie".

Het centrale probleem wordt het meest pregnant door Bloemen en Van Os geformuleerd, wanneer ze er op wijzen dat bij de door hen onderzochte fundamentele maatschappelijke conflicten (Spaanse burgeroorlog, Franse Revolutie) er *meerdere* legitimiteitsprincipes in het spel waren, en dat het dan weinig zinvol is om de mate van consensus over één legitimiteitsprincipe als graadmeter voor het niveau van politieke cultuur te beschouwen (6). Dat Finer dit in feite doet onder verwaarlozing van het "organisatie-kriterium" constateerde Bloemen voor Spanje. Een verzwegen vooronderstelling van Finer's theorie, die hierdoor aan het licht komt, is dus dat de fundamentele maatschappelijke conflicten met de daaraan verbonden uiteenlopende legitimiteitsprincipes steeds verder "oplossen" naarmate we hoger op de ladder der politieke culturen klimmen en dat deze in de "rijpe" politieke culturen, waar de legitimiteit van het politieke gezag volgens Finer niet meer omstreden is, verdwenen zijn. Finer's theorie blijkt dus op een "end of ideology" fundament te berusten.

Hiernaast brengt Douws studie over China nog een verzwegen en discutabele vooronderstelling van Finer's theorie der politieke culturen aan het

licht, namelijk de vooronderstelling dat de opinies, zoals die door de organisaties van het publiek worden uitgedragen, de *werkelijke* opinies van het *gehele* publiek reflecteren: in het geval van China komt dit probleem van de relatie tussen "ware" en "onware" (gemanipuleerde of afgedwongen) consensus het scherpst naar voren omdat er maar één organisatie van het publiek (de CP) is toegestaan, maar ten aanzien van de organisaties van het publiek in het model van de rijpe politieke culturen, de parlementaire democratieën, zijn gezien de organisatorische aard en het gemanipuleerde karakter van de openbare meningsvorming toch soortgelijke twijfels op zijn plaats (7). Finer is blind voor dit probleem omdat hij de parlementaire democratie, die overduidelijk de blauwdruk levert voor de "rijpe politieke cultuur", als hoogst mogelijk stadium van de politieke evolutie beschouwt. Terecht spreekt Bloemen hier dus van Finer's "walhalla".

De oorsprong van deze problemen met Finer's theorie, die in elk geval haar waarde voor de analyse van conflictsituaties aanzienlijk beperken, is mijns inziens gelegen in het feit dat Finer een politieke theorie aanbiedt *zonder een maatschappijtheorie*. De "bredere maatschappelijke context" werd immers door alle auteurs bij de analyse van de legitimiteit node gemist. Alleen wanneer men het politieke institutionele kader en de daarbij behorende legitimiteitsdefinitie als het resultaat en de inzet van een *maatschappelijke* machtsstrijd opvat en niet, zoals Finer, als een statisch gegeven accepteert, komen de problemen die Van Os en Bloemen signaleerden in het vizier.

Enkele militaire sociologen *registreren* deze problemen wel, maar zijn niet in staat om ze binnen het analysekader van "civiel-militaire betrekkingen" te integreren. Zo merkt Harries-Jenkins op dat er geen garantie bestaat dat het "legitieme" institutionele kader door alle leden van de maatschappij als zodanig erkend wordt omdat wetten beschouwd kunnen worden als "means whereby an elite preserves its own prevailing values". Zijn conclusie luidt dan ook dat "in a heterogenous population the legitimacy of the military can never be assumed as an inevitable characteristic of the

democratic model" (= Finer's "rijpe" politieke cultuur - C.L.) (8). Een maatschappijtheorie zou ons moeten informeren over deze "heterogeniteit" van de bevolking, evenals over de "groepen" waarvan men kan verwachten dat ze de politieke orde al dan niet als legitiem erkennen (9).

IV Politieke cultuur: verklaringskracht

Hoewel in alle onderzochte cases de door Finer geponeerde relatie tussen legitimiteit van het politieke gezag en het interventieniveau van militairen werd geconstateerd, rezen ten aanzien van de *verklarende waarde* van deze correlatie de nodige twijfels. Reitsma en Benschop constateren weliswaar met Finer dat de legitimiteit van het politieke gezag in de IVe Republiek gering was, maar betwijfelen of het mislukken van de militaire putsch van 1961 *daardoor* verklaard kan worden. Zij zijn eerder geneigd om de verklaring voor de mislukking in de interne verdeeldheid en het daaruit voortvloeiende "attentisme" van het leger te zoeken, hetgeen een factor is waar Finer niets over zegt.

Hess' verklaring voor de politieke terughoudendheid van het leger en het mislukken van enkele putsch-pogingen in Weimar-Duitsland grijpt eveneens terug op de interne verdeeldheid en het "attentisme", hoewel hij de "legitimiteits-drempel" eveneens als verklarende factor verdisconteert. Hun kritiek betekent dus dat Finer's niveau van politieke cultuur slechts in een (zeer) beperkte mate een verklaring voor het niveau van militaire interventie in de politiek biedt.

V Politieke cultuur: de scheiding politiek-militair

Het meest fundamentele probleem dat in de case-studies ten aanzien van Finer's concept "politieke cultuur" aan het licht kwam was het feit dat bij Finer de militaire interventie in de politiek als conflict tussen *militairen enerzijds* en *burger-politici anderzijds* wordt geconceptualiseerd, terwijl in *alle* cases bleek dat de conflictlijnen

dwars door de beide kampen heen lopen. De Franse en de Chinese (culturele) revolutie bieden met de Spaanse burgeroorlog hier de meest duidelijke voorbeelden van. Maar ook in de andere case-studies bleek dat de rigide scheidslijnen tussen "de" politici enerzijds en "de" militairen anderzijds ook in minder conflictrijke situaties weinig realistisch zijn: de "burger" ministers van defensie in de Weimar-republiek en de Franse IVe Republiek bleken bijvoorbeeld eerder als de "ambassadeurs" van het militaire establishment te functioneren dan als de hoogste vertegenwoordigers van het politieke gezag over de militairen. Deze stand van zaken, die Hess voor de Weimar-republiek aanduidde met het begrip "penetratie" (van het politieke systeem door de militairen) wijst eerder in de richting van een "verstrengeling" van de politici en militairen aan de top dan in de richting van een strenge scheiding. Nu heeft het "bewijsmateriaal" voor de "verstrengeling" van politieke en militaire macht in onze case-studies alleen betrekking op "ontwikkelde politieke culturen" en verstrengeling op dit niveau wordt door Finer's theorie ook niet ontkend. Dat doet hij wel voor het niveau van de rijpe politieke culturen; C. Wright Mills heeft echter in zijn *Power Elite* (10) voor een "rijpe politieke cultuur" bij uitstek - de Verenigde Staten - een militair civiele "verstrengeling" geconstateerd, en ook Van Doorn signaleert dat de scheiding tussen besluitnemende politici en besluituitvoerende militairen in *alle* politieke systemen "onrealistisch" is, omdat de politieke en militaire elites sociaal en qua maatschappijbeschouwing "verbonden" zijn (11).

Op basis van deze twee problemen dringt de vraag zich op of Finer en de andere militaire sociologen wel de juiste *vragen* stellen om de politieke interventie van militairen op een historisch adequate manier te analyseren. Wellicht is het noodzakelijk om daarvoor *buiten* het theoretische kader van de "politieke culturen" te rade te gaan. Finer zelf sluit dit niet bij voorbaat uit aangezien hij op de mogelijkheid wijst de interventie-problematiek vanuit andere theoretische classificaties te benaderen, zoals een "progressief-conservatief" of een "links-rechts"-schaal (12). We zouden deze

vingerwijzing kunnen opvatten als een hint in de richting van de marxistische staatstheorie, waar de rol van het leger immers op basis van haar progressieve of conservatieve klassekarakter wordt ingeschaald (13).

Op het eerste gezicht lijken bepaalde, in de conclusie aangesneden problemen, zoals bijvoorbeeld het "rechtse" karakter van de legerideologieën in rijpe politieke culturen en de ondeugdelijke scheidslijnen tussen "de" burgerpolitici en "de" militairen, door deze theorie beter verklaard te worden dan door de theorie van Finer. Hoeveel andere problemen daar bij een nadere confrontatie met de geschiedenis voor in de plaats komen blijft echter op basis van *deze* case-studies een open vraag (14).

Noten

1. Zie in dit verband ook G. Teitler, *Toepassing van geweld*, Meppel 1972, pp. 114-117, die de rol en positie van de "speciale eenheden" benadrukt.
2. Huntington heeft zijn these nog in 1977 herhaald door een direkt verband te suggereren tussen het niveau van professionalisering van het leger in het westen (in combinatie met het niveau van institutionalisering van de politiek) en de afwezigheid van militaire interventies in de politiek.

Zie S. Huntington, "The Soldier and the State in the 1970's", p. 6. In: A. Goodpaster en S. Huntington, *Civil-military relations*, Washington 1977. Ook J. van Doorn heeft deze stelling nog in 1976 verdedigd. Zie: J. van Doorn en G. Harries-Jenkins (red.), *The military and the problem of legitimacy*, Beverley Hills 1976. Elders meent Van Doorn dat de "neutraliteit", die het Duitse leger bij belangrijke politieke omwentelingen ten toon zou hebben gespreid (zoals bij de vervanging van de keizer in 1918 door een socialistische regering en de fascistische machtsovername in 1933), als "bewijsmateriaal" voor de Huntingtonthese opgevoerd kan worden. Dit "bewijsmateriaal" ziet er in het licht van de bijdrage van Hess en van recent historisch onderzoek als dat van H.U. Wehler (*Das Deutsch Kaiserreich 1871-1918*, Göttingen 1975²) en J. Kocka (*Klassengesellschaft im Krieg 1914-1918*, Göttingen 1973) enigszins komisch uit. Zie J. van Doorn,

- "Political change and the control of the military", p. 29. In: J. van Doorn, *Military profession and military regimes*, Den Haag 1969, pp. 11-32.
3. Zie C. Lorenz, "Theorie, geschiedenis en sociologie", *A.S.T.* 7, 1 (1980), pp. 864-866.
 4. Gezien het verschil in de mate van uitgewerktheid van de ideologieën, die bij militairen aangetroffen werden, lijkt het zinvol om met Van Doorn een onderscheid te maken tussen drie typen ideologieën, namelijk politieke, corporatieve en operationele ideologieën. Zie J. van Doorn, "Ideology and the military", pp. XVIII-XXI. In: M. Janowitz en J. van Doorn (red.), *On military ideology*, Rotterdam 1971.
 5. J. van Doorn 1971, p. XX; M. Janowitz, *The professional soldier*, Illinois 1960, pp. 233-257; S. Huntington, *The Soldier and the State*, New York 1957, pp. 59-80.
 6. N. Poulantzas heeft gewezen op de onmogelijkheid om binnen een functionalistisch kader de "co-existentie" van meerdere legitimiteitsprincipes te conceptualiseren. Zie zijn *Pouvoir politique et classes sociales II*, Parijs 1975, pp. 43-48.
 7. Met "organisatorische aard" duid ik met name op 1. de instelling van het mandaat waardoor (volks)vertegenwoordigers in (politieke) organisaties geen directe verantwoording aan hun (kiezers) achterban verschuldigd zijn. De *direkte* invloed van het publiek op de (politieke) besluitvorming is derhalve miniem; 2. het feit dat de openbare meningsvorming slechts op een *systematisch beperkte* maatschappelijke sfeer betrekking heeft (de economische eigendomsordening valt er bijvoorbeeld systematisch buiten).
Zie: J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Frankfurt 1962.
Voor het "manipulatie-karakter" van de politiek verder: C. Vos, "Politiek als koopwaar", *Intermediair* 20 januari 1978.
 8. G. Harries-Jenkins, "Legitimacy and the problem of order". In: J. van Doorn en G. Harries-Jenkins, op.cit., p. 52 en p. 32.
 9. Van Doorn 1976, p. 35, formuleert deze laatste taak ook als "object van verder onderzoek".
 10. C. Wright Mills, *The Power Elite*, Oxford 1956.
 11. Van Doorn 1971, p. XXVII.
Finer (p. 66) stelt dat tegenwoordig "eerbied" voor de militairen op het terrein van de buitenlandse, en zelfs binnenlandse, politiek, een algemeen verschijnsel is. Dat is volgens hem met name op "technische" oorzaken te

herleiden zoals de groeiende complexiteit van de oorlogsvoering.

12. Finer, op. cit., p. 246.
13. Zie met name S. Stuurman, *Kapitalisme en burgerlijke staat. Een inleiding in de marxistische politieke theorie*, Amsterdam 1978, pp. 157-161 en 189-213; R. Milliband, *The state in capitalist society*, London 1976¹, pp. 57-62 en 116-124; N. Poulantzas, *Pouvoir politique et classes sociales*, Paris 1975, deel 2, pp. 138-193.
14. Dat deze problemen niet gering zullen zijn kan vermoed worden op basis van de gespannen relatie die er bestaat tussen de door Poulantzas in *Pouvoir politique et classes sociales* uitgewerkte theorie en zijn in *Les crises des dictatures* (Paris 1975) vervatte historische onderzoek.